

**Валентина Надольська,
Тетяна Борис**

ПОПОВНЕННЯ ФОНДІВ МУЗЕЇВ ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)

Одним з важливих напрямків діяльності музеїв є фондова робота, яка передбачає організацію спеціальних заходів, спрямованих на комплектування пам'яток матеріальної та духовної культури, облік, збереження й вивчення музейних предметів.

Комплектування художніх збірок у Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. започаткували мистецькі і наукові товариства для заснування місцевих публічних музеїв художнього профілю. Наприкінці 1880-х – на поч. 1910-х рр. таку діяльність проводили Київське товариство старожитностей і мистецтв (КТСМ), Одеське товариство витончених мистецтв, Миколаївське товариство витончених мистецтв імені В. Верещагіна, Катеринославське наукове товариство та Харківське товариство любителів красних мистецтв. Ними були зібрані різні за жанрово-видовою структурою художні збірки, які стали основою фондів майбутніх музеїв. Наприклад, для художньо-промислового відділу Київського художньо-промислового і наукового музею (КХПНМ) це було зібрання родини Ханенків, для художнього – дарунки О. Терещенка (9 ескізів і рисунків М. Врубеля) та Б. і В. Ханенків (бронзова статуя св. Георгія – копія із оригінала Донателло) [14, 158–164].

Хоча збережені документи КХПНМ (з 1904 р.) й інших художніх музеїв не вказують форми комплектування фондів (зазначені прізвища меценатів, їхні подарунки і грошові внески), зрозуміло, що першою формою комплектування колекцій було дарування.

З 1904 р. із двох мистецьких відділів КХПНМ більш активно поповнювався художньо-промисловий. До нього надходили зразки прикладного мистецтва із фабричних осередків Європи та Російської імперії. Порцелянова пластика місцевих виробництв з'явилася у фонді тоді, коли у 1908 р. завідувачем відділу було призначено Д. Федорова [11, 34]. Разом із директором музею М. Біляшівським він намагався виокремити із музейних предметів художньо-промислового відділу твори українського мистецтва, які до 1910 р. входили до груп західноєвропейського та російського мистецтва [31].

У протоколах Київського музею зафіксована така форма поповнення фондів як закупівля. Зазвичай, придбання предметів образотворчого мистецтва керівництво музею здійснювало за кошти музейної каси, куди вносили гроші члени товариства, представники органів державного і міського самоврядування (члени зібрання Київського губернського земства, депутати Київської міської думи [11, 38]). Каса музею поповнювалася і внесками, отриманими від оренди виставкових залів, продажу вхідних квитків і каталогів [32, 120].

У перше десятиріччя ХХ ст. до КХПНМ надходили кошти для організації художнього відділу Т. Шевченка. Пелагея та Єлизавета Терещенко у 1911 р. пожертвували 500 руб. [6, 2]. У 1914 р. Д. Балаховський передав музею 225 руб. для закупівлі шести рисунків та одного офорта Т. Шевченка [8, 4], К. Фішман – 150 руб. на придбання картини Т. Шевченка [7, 94]. З другої пол. 1910-х рр. відділ поповнився літературними творами й автографами митця.

КТСМ у 1897–1917 рр. проводило виставкову роботу в приміщенні товариства, а згодом у залах КХПНМ. Було проведено понад 40 художніх виставок, які сприяли не лише популяризації творів українських і російських художників, але й поповненню їхніми творами фонду музею [20, 52].

Порівняно із даруванням, плановані закупівлі для комплектування фондів художніх музеїв використовували рідше. Всі музейні установи отримували кошти, яких ледь вистачало на утримання музейних приміщень та виплату заробітної плати працівникам. Тому закупівля творів образотворчого мистецтва у кін. ХІХ – на поч. ХХ ст. була нетиповим явищем. Так, у

збережених документах Катеринославської картинної галереї та Миколаївського музею витончених мистецтв ім. В. Верещагіна закупівля предметів музейного значення не згадується.

Одним із прикладів закупівлі є надходження у 1906 р. до фонду Харківського художньо-промислового музею живопису з VII-ї виставки картин Товариства харківських художників (К. Пинєєв «Самотні», М. Федоров «Ніч», М. Беркос «Курний шлях») [25, 26]. Фонди музею поповнювалися і скульптурою: музей придбав роботу Л. Позена «Запорожець» [5, 7].

У 1917–1918 рр. система комплектування музейних фондів не зазнала особливих змін, оскільки зберігала поточні форми комплектування – дарування і закупівлю. Націоналізація мистецьких цінностей 1919 р. уможливила збільшення фондів існуючих і новостворених музейних закладів реквізованими предметами, що надходили із організованих у Києві, Одесі та Харкові музейних фондів.

Перший, Другий та Третій київські музеї, отримавши статус державних (два останні до 1919 р. були приватними збірками Ханенків і О. Гансена), багато уваги приділяли комплектуванню музейних фондів. Музейні фонди Першого (з 1924 р. Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка (ВІМ)) та Третього (збірка О. Гансена) державних музеїв швидко поповнювалися цінними речами і працівники Першого музею «...не встигали записати, коли, від кого та як надходили до нього речі». У 1919 р., за розпорядженням ВУКОПМіСу частину предметів з Першого державного музею передали до Третього [10, 174–176]. Предмети державного музейного фонду Києва, які зберігалися у Першому державному музеї [16, 237], послужили основою для створення Київської картинної галереї.

У Третьому державному музеї до фондової роботи долучився представник ради мистецтв при НКО України М. Денисов, який опікувався збереженням націоналізованої збірки О. Гансена.

Фонд Другого державного музею, який з 1921 р. підпорядковувався Українській академії наук [12, 2], спочатку складався з художньої збірки родини Ханенків [13]. У 1919 р. музей поповнився 30-ма картинами і родинними портретами з Яготинської збірки князя Репніна, порцеляною з Білоцерківського маєтку та іншими націоналізованими предметами [19, VII]. У 1925 р. на зберігання до музею надійшла колекція В. Щавинського [15, 43].

До Полтавської картинної галереї (колекція художника М. Ярошенка) з націоналізованих маєтків князів Кочубеїв та Репніних надійшли предмети українського, російського (другої пол. XIX – поч. XX ст.) і західноєвропейського мистецтва (XVI–XVIII ст.) [23, 6].

Об'єднання художніх колекцій при реорганізації музеїв використовував одеський КОП-МіС, який із зібраних у музейному фонді предметів націоналізованих картинних галерей сформував нові художні музеї. У 1920 р. зі збірки Одеської картинної галереї О. Руссова та колекції картинної галереї М. Толстого був створений Перший народний музей [1, 574]. Одеський державний музейний фонд використовувався й для поповнення Одеського державного художнього музею, Луганського музею живописної культури [22].

До художніх музеїв надходили як націоналізовані мистецькі цінності, так і приватні дарунки. У 1924 р. до Миколаївського музею витончених мистецтв ім. В. Верещагіна брат художника-мариніста Р. Судковського передав 55 картин і етюдів; у 1925 р. 15 живописних творів надійшли від дружини першого директора музею В. Мурзанова [18].

Дніпропетровський державний художній музей (Катеринославський державний музей), працівники якого цілеспрямовано формували збірку творів малярства новітнього часу, у 1927 р. поповнився дарунками московських і ленинградських графіків М. Павлова, П. Шилінговського, М. Моторина (80 гравюр) [9, 8] та 40 предметами, переданими з «краєвого» музею [29, 28].

У 1920–1930-ті рр. ВІМ, Дніпропетровський державний художній музей і Київська картинна галерея проводили закупки для художніх колекцій: у 1925–1927 рр. ВІМ придбав твори Т. Шевченка, О. Мурашка і Г. Нарбута [21, 28].

Твори мистецтва музеї переважно купували державним коштом. У січні 1928 р. РНК СРСР із резервного фонду виділила ВІМу і Харківському художньо-історичному музею 13 тис. крб. Як виявилось, ця сума була замалою. Тому НКО за дорученням РНК УСРР склав додатковий кошторис поповнення музеїв України. У доповідній записці до РНК УСРР НКО зазначалось, що варто поповнювати фонди означених музеїв шляхом закупівлі у приватних осіб творів образотворчого мистецтва. Серед переліку найкращих творів були прізвища художників Д. Левицького, В. Боровиковського, А. Лосенка, М. Ткаченка, М. Пимоненка, М. Мурашка, К. Трутовського. Крім того, обов'язковими були зразки сучасного мистецтва – твори українських об'єднань АХЧУ, АРМУ, ОСМУ, російських та західноєвропейських художників [24, 132].

При формуванні річних «Цільових установок та завдань» розвитку художніх музеїв їхні керівники вказували на збільшення фондів [15, 1]. Але, як зазначав директор Київської картинної галереї А. Дахнович, закупівлі для музею були незначні [4, 219].

Особливістю фондової роботи художніх музеїв у 1920-ті рр. став перерозподіл музейних цінностей, пов'язаний з численними реорганізаціями музейної мережі. З одного боку, перерозподіл сприяв поповненню фондів, з іншого – розпорошенню колекцій по різних музеях. Здійснюючи перерозподіл для систематизування музейних збірок, художні музеї вилучали з фондів непрофільні предмети і передавали їх іншим музейним відділам, художнім музеям, палацам та закладам культури. Так, для систематизації фондів (українське, російське, західноєвропейське мистецтво) між ВІМом, Музеєм мистецтв ВУАН і Київською картинною галереєю відбувся обмін. У квітні та листопаді 1925 р. кілька портретів з колекції Репніних, зразки фаянсу Межигірської фабрики, порцеляни та гутного скла, вишивка та картина М. Врубеля «Східна казка» Музей мистецтв ВУАН передав до ВІМу [17, 20; 28, 176]. Натомість із фондів ВІМу музей отримав китайські вироби із слонової кістки і порцеляни XVII–XVIII ст., бронзовий посуд [3, 9].

До Одеського художнього музею надійшли предмети мистецтва з Миколаївського художнього музею ім. В. Верещагіна та Одеського історико-археологічного музею, зокрема акварельні і графічні роботи кін. XVIII – поч. XIX ст. [22].

У 1920–1930-х рр. Дніпропетровський художній музей за сприяння директора Дніпропетровського історичного музею Д. Яворницького отримав близько 150 картин і скульптур [9, 7].

Нікопольський музей мистецтв, який мав мистецьку збірку зарубіжних майстрів, за браком коштів намагався отримати з центральних музеїв УСРР дублети. Його директор Я. Волошинов поповнював фонди переважно історичними пам'ятками, що призвело до перетворення музею на краєзнавчий [2, 95].

Музеї художнього профілю використовували й такі форми комплектування як наукові експедиції та екскурсії, під час яких музейні працівники здійснювали огляд пам'яток, реєстрацію віднайдених цінностей. З першої пол. 1920-х рр. польові дослідження стали провідною формою комплектування у Музеї українського мистецтва, Сумському художньо-історичному музеї, однією із форм поповнення мистецьких відділів ВІМ. Щорічні науково-дослідні екскурсії (експедиції) Україною давали можливість одночасно збирати пам'ятки археологічного, краєзнавчого та мистецького значення, вивчати творчість Т. Шевченка і основні етапи розвитку народного та українського радянського мистецтва [30, 16; 27, 186 зв.; 26, 63]. Так, у звіті за 1927 р. директор Сумського музею Н. Онацький згадав поїздки до Тростянця і Славгорода, з яких він привіз мармурові надгробки, 18 картин, кілька виробів з порцеляни та скла, меблі з Тростянця (маєток Кеніга) [26, 100].

Цінні художні предмети із наукових розвідок поповнювали фонд Музею українського мистецтва. Зокрема з Кам'янця-Подільського, Бару та с. Лісові Берлиці (нині с. Лісове Барського р-ну) надійшли зразки гутного скла та межигірського фаянсу [26, 67].

З 1923 р. польові дослідження проводили працівники Харківського музею українського мистецтва під керівництвом С. Таранушенка. У 1926 р. з поїздок по Полтавщині були привезені килим і цінні зразки народної кераміки [15, 2]. Ці предмети були представлені для публічного огляду у «відчитних» виставках музею [26, 64–67].

Таким чином, поповнення фондів музеїв художнього профілю на етапі їх інституціалізації відбувалося переважно шляхом дарування творів мистецтва, без використання принципу повноти. У 1920-х рр. в організації фондової роботи художніх музеїв УСРР з'явилися нові тенденції:

- 1) основним джерелом комплектування зібрань став державний музейний фонд;
- 2) відбулося кількісне збільшення музейних збірок, на зміни у складі і структурі фондів художніх музеїв впливало проведення міжмузейних обмінів;
- 3) новою формою комплектування стало виявлення і збирання художніх цінностей під час проведення науково-дослідних експедицій;
- 4) під час поповненні фондів музеїв почав враховуватися принцип повноти.

Джерела та література

1. *Абрамов В.* «Желая принести посылную помощь родному искусству...» // **Художня культура. Актуальні проблеми:** наук. вісн. Вип. 6. Київ, 2009.
2. *Анцишкін І. В.* Нікопольський музей – від музею мистецтв до краєзнавчого // **Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі.** Вип. 11. Дніпропетровськ, 2009.
3. *Біленко Г.* До історії створення відділу східного мистецтва музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків // **Ханенківські читання. Мат. наук.-практ. конф.** Вип. 5. Київ, 2003.
4. *Дахнович А.* Київська картинна галерея // **Український музей.** Зб. 1. Київ, 1927.
5. *Денисенко О.* До історії створення та діяльності Харківського художньо-промислового музею // **Мат. наук. конф., присвяч. 110-річчю Харківського художньо-промислового музею.** Харків, 1996.
6. ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 18.
7. ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 26.
8. ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 40.
9. **Дніпропетровський художній музей.** Дніпропетровськ, 2001.
10. *Заклинський Р.* З історії Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка // **Життя й революція.** 1928, № 3.
11. *Іванова О.* До історії формування колекції виробів Києво-Межигірської фаянсової фабрики (до 140-річчя з дня народження М.Ф. Біляшівського) // **Могилянські читання 2007 року: Зб. наук. пр.: Музейники XX століття – дослідники української сакральної культури.** Київ, 2008.
12. ІР НБУВ, ф. І, спр. 26199.
13. ІР НБУВ, ф. X, № 18688
14. ІР НБУВ, ф. 241, спр. 2.
15. ІР НБУВ, ф. 278, № 1362.
16. **Київ (Провідник)** / За ред. Ф. Ернста. Київ, 1930.
17. *Корнієнко Н.* Музей Ханенків у 1920-ті роки (на матеріалах архіву музею) // **Ханенківські читання.** Мат. наук.-практ. конф. Вип. 7. Київ, 2005.

18. **Миколаївський обласний художній музей ім. В.В. Верещагіна.** Сторінки історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://labinlib.org.ua/mykolaiv/museum/art1.php> – Назва з екрана.
19. **Музей мистецтв Всеукраїнської академії наук. Каталог картин; склав С. Гіляров.** Київ, 1931.
20. **Національний художній музей України: Альбом.** Київ, 2003.
21. *Нестуля О. Федір Людвігович Ернст і його щоденник «Художній відділ» 1925–1933 рр.* Полтава, 2008.
22. **Одеський художній музей: каталог.** Одеса, 1974 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ofam.od.ua/pdf/Binder2.pdf> – Назва з екрана
23. **Полтавський художній музей. 1919–1994: Бібліографічний покажч.** Полтава, 1994.
24. Поповнення українських музеїв // **Червоний шлях.** 1928, № 3 (60).
25. *Савицька Л.* Художньо-промисловий музей у художньому житті Харкова на початку ХХ століття // **Мат. наук. конф., присвяч. 110-річчю Харківського художньо-промислового музею.** Харків, 1996.
26. *Ткаченко Б.* **Погром. Документальний нарис.** Суми, 2010.
27. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 192.
28. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 729.
29. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 1929.
30. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 2569.
31. ЦДАМЛІМ України, ф. 279, оп. 1, спр. 333.
32. ЦДАМЛІМ України, ф. 648, оп. 1, спр. 17.